

Renata Śliwa

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie
Wydział Politologii
Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
renatasliwa@gmail.com

KONSTITUCJA GOSPODARCZA WALTERA EUCKENA

Streszczenie: W trzech częściach zasadniczych artykułu zaprezentowano koncepcję konstytucji gospodarczej wypracowanej w pierwszej połowie XX w. przez Waltera Euckena, niemieckiego ekonomistę. Szczególny akcent położony został na filary tej koncepcji, jakimi są wolność i odpowiedzialność. W podejściu Euckena idea *ordo* postrzegana jest jako ład, który odpowiada istocie człowieka i rzeczy oraz zawiera w sobie potęgę wyrastającą z możliwości współlistnienia miary i równowagi. Zarysowany kształt porządku konkurencyjnego gospodarki odniesiony został do elementów prawno-instytucjonalnych uwarunkowań ładu gospodarczego Polski. We wnioskach z analiz stwierdza się m.in., że brak zabezpieczenia wolnej konkurencji, nawet przy istnieniu otwartości rynków czy własności prywatnej (a może nawet w wyniku), przyczynił się do obciążenia wyników gospodarczych Polski po 1990 r.

Słowa kluczowe: ordoliberalizm, transformacja gospodarcza, zasady konstytucyjnego ładu gospodarczego, wolność gospodarcza, konstytucja gospodarcza Polski.

JEL Classification: K20, P20.

Wprowadzenie

Normy wynikające z prawa zabezpieczają korzystanie z wartości, które wspólnie uznawane są za kluczowe dla sprawności funkcjonowania społeczeństw. Przejmowanie w strukturach społecznych władztwa ekonomicznego poprzez dyktat mechanizmów wynikających z olbrzymich skupisk przemysłowych i finansowych, nadwyżek kapitału czy globalizacji, narusza sprawność funkcjonowania społeczeństw (ujawnianie się publicznych i prywatnych grup o dominującej sile gospodarczej [np. Stiglitz, 2012]). Na kanwie takiego spojrzenia na rzeczywistość społeczną zasady prawa jawią się zarówno jako zabezpieczenie material-

nego aspektu gospodarowania, jak i podstawowych wartości społecznych, tj. wolności. Ogół norm prawych regulujący zachodzące w społeczeństwie procesy, wyznaczający organizację oraz funkcjonowanie jednostek społecznych, konstytuuje ład współżycia społecznego nazywany ustrojem.

Ustrój gospodarczy jako ład, który odpowiada istocie człowieka i rzeczy w procesie gospodarowania rzadkimi zasobami, zawiera w sobie potęgę wyrastającą z możliwości współistnienia miary i równowagi. Potencjał ten ma sięgać do jądra problemu gospodarowania rzadkimi zasobami, gdzie odnajduje się silne skłonności proefektywnościowe, którym często towarzyszą społeczno-ekologiczne zaniedbania. Wobec indywidualistycznej natury człowieka ujawniającej się w pędzie ku materialnemu dobrobytowi, wzniosłe cele społeczne (tj. zatrudnienie dla wszystkich, godziwa płaca) pozostają wciąż wyzwaniem, a cele zabezpieczenia ekologicznego ludzkości stają się coraz intensywniej podnoszonym imperatywem naukowym i politycznym. Zadanie konstruowania ustroju gospodarczego właściwego dla warunków poszczególnych krajów wychodzi naprzeciw tym wyzwaniom.

Wyrastająca już od starożytności idea *ordo* [Mączyńska, 2008; Pysz, 2008] odzwierciedlała próby podejmowane w kierunku wykształcenia się ładu zgodnego z „istotą człowieka i rzeczy” – gwarantującej równowagę gospodarczą, a od średniowiecza jako „sensownego połączenia różnorodności w całość” [Eucken, 2005, s. 412-413]. Przesłanką ordoliberalizmu rozwijanego w ramach szkoły fryburskiej (analiz prawa i ekonomii) jest porządek rynkowy jako porządek konstytucyjny – instytucjonalne ramy, stanowiące przedmiot wyboru konstytucyjnego [Vanberg, 2004, s. 5].

Pytanie badawcze stawiane w niniejszym opracowaniu dotyczy roli zasad gry rynkowej w ustroju gospodarczym danego kraju. Cel artykułu stanowi ukazanie istoty konstytucji gospodarczej ukształtowanej przez Waltera Euckena w jego rozważaniach o polityce gospodarczej. Hipoteza badawcza sprowadza się do stwierdzenia, że nieuchronność naturalnie warunkowanych zachowań ludzkich skłania do przypisywania łaadowi gospodarczemu znamion skutecznego sposobu neutralizowania napięcia między skutkami naturalnego pędu ku maksymalizacji prywatnej użyteczności z gry rynkowej a potrzebą działania w imieniu dobra ogółu.

Struktura pracy została rozłożona na trzy części główne, obejmujące prezentacje istoty wolności i odpowiedzialności we współżyciu gospodarczym w kontekście problematyki przymusu ekonomicznego wyrastającej z monopolizacji władzy gospodarczej, pryncypiów ładu gospodarczego opartego na konkurencji autorstwa Waltera Euckena oraz zarysu aplikowania tych zasad gospodarowania do uwarunkowań ustrojowych gospodarki Polski.

1. Wolność i odpowiedzialność w relacjach społecznych a monopolizacja władzy

Wolność istnieje tylko wówczas, gdy człowiek zapanuje nad mocą różnorodnych motywów (popędów, pragnień, zobowiązań i in.) oraz przymusów oddziałujących na niego [Steiner, 1894]. Państwo i ustrukturyzowane społeczeństwo wyrosły jako konieczna konsekwencja życia jednostek ludzkich. Zasady życia społecznego pojawiały się, aby oddziaływać na człowieka i jego społeczne organizowanie się. Wolna wola jednostek przejawia się nie tylko tym, że ludzie nie poddają się rozkazom czy przekraczają pewne standardy, ale porządkują swoje działania podług swoich własnych impulsów (intuicji) [Eucken, 2005].

Wolność (swoboda) oddaje stan, w ramach którego wywieranie przymusu jednostek wobec siebie jest ograniczone do granic możliwości. Uściślając, stan taki występuje, gdy wolna wola jednostki nie jest pogwałcana przez arbitralną wolę innych jednostek. Przymus unicestwiający jednostkę, na której jestestwo oddziałuje, degradowuje ją poprzez wykluczenie jej z myślenia i możliwości oceniania przez nią oraz poprzez sprowadzenie jej myśli i/lub czynów do instrumentalnie wykorzystywanego środka osiągnięcia cudzych celów.

Aby unikać przymusu, dla zachowania wolności, społeczeństwo wprowadza „groźbę przymusu”, cedując zadania w tym zakresie na państwo. Przy czym zakres ingerencji i jej intensywność ograniczane są do tzw. „przypadków, kiedy jest ono niezbędne do zapobiegania przemocy ze strony osób prywatnych” (ochrona poprzez określenie granic sfer prywatności wolnych od ingerencji w taki sposób, że państwo stwarza warunki, w ramach których „jednostka może określać swoją własną sferę na podstawie zasad mówiących jej co państwo zrobi w rozmaitych sytuacjach”). Wolność afirmowana jest jako wartość pożyteczna społecznie, nie tyle osobiście, co wspólnotowo, przy czym wolność indywidualna zostaje zapewniona, jeśli zagwarantowana jest ona wszystkim. Wprowadzanie koniecznego przymusu tylko wtedy nie dewastuje faktycznej wolności, jeśli granice ingerencji są prawnie i politycznie wyostrzone i jednoznacznie określone [Hayek, 2011, s. 25, 27, 34, 87]. Te konieczne dla zachowania wolności granice są nieprzekraczalne dla nikogo. Ponadto granice te określane są przez zasady szeroko akceptowane społecznie, głęboko osiadłe w naturze człowieka, tak głęboko „iż stały się już istotną częścią tego, co określamy mianem normalnego człowieka” [Berlin, 1994, s. 224]. Miarą wolności zaś jest „siła tych granicznych barier” oraz liczba alternatyw pozostających do wyboru większości członkom społeczeństwa [Berlin, 1994].

Wolność nie istnieje bez odpowiedzialności. Wolność daje prawo wyboru, ale nieuchronnie pociąga za sobą konieczność ponoszenia konsekwencji decyzji wpływających z wolnej woli. Szacunek do wolności jest dodatnio skorelowany z „wiarą w indywidualną odpowiedzialność” [Hayek, 2011, s. 81]. Odpowiedzialność przywoływana jest jako sens prawdy i sens wolności [Filek, 2003, s. 8]. G.B. Shaw [1903, s. 229] uczy, że „wolność oznacza odpowiedzialność, i to dlatego większość ludzi się jej obawia”. Realna odpowiedzialność jest to odpowiedzialność osobista, dostosowana do możliwej do ogarnięcia wiedzy i umiejętności zadziałania. W podtrzymywaniu świadomości konieczności ponoszenia odpowiedzialności upatruje się wpływu na kształt postępowania przynoszącego pożądane efekty. Pojęcie odpowiedzialności jako pojęcie prawnicze czy moralne oddziałuje najsilniej na kształt porządku społecznego, gdy traktowane jest jako „wskazówka dla wolnych decyzji człowieka”. Wymuszanie od ludzi odpowiedzialności, przy oczywistym założeniu, że ludzie zdolni są do rozumnego działania, stanowi swoisty bodziec postępowania racjonalnego. Nie oznacza to posiadania wiedzy absolutnej, ale pewnego jej zasobu niezbędnego zarówno do przewidywania skutków własnych działań, jak i motywowania do poszerzania wiedzy na temat skutków działania w zróżnicowanych, konkretnych okolicznościach. Odpowiedzialność postrzega się jako narzędzie postępowania wobec społecznej niezdolności odgadywania prywatnej wiedzy podmiotów oraz wobec konieczności tworzenia ładu społecznego bez przymusu [Hayek, 2011, s. 85, 93].

Naturalną konsekwencją nadużywania wolności (monopolizacji władzy w warunkach pełnej swobody) jest minimalizowanie odpowiedzialności. W efekcie obserwuje się przerzucanie kosztów działań silniejszych na słabszych członków społeczeństwa, przy jednoczesnym czerpaniu prywatnej satysfakcji z korzyści płynących z podejmowanych działań.

Przymus wywołuje zdominowanie działań jednego przez wolę i cele innego człowieka. Choć podporządkowany człowiek nadal może mieć wybór, to stworzone warunki czynią z racjonalności tego człowieka narzędzie kogoś innego, kto manipuluje oraz ukierunkowuje decyzje i działania zdominowanej osoby, ograniczając tym samym jej zdolności umysłowe i potencjalny wkład w dobro społeczne.

Osiąganie celów w ramach sprawowania władzy nie rodzi zła, gdy ta władza pozbawiona jest wypełniania obcej woli pod groźbą kary/szkody. F. Hayek przyznaje, że stosunki międzyludzkie obarczone są jednoznacznością władzy i przymusu, szczególnie gdy owa władza spoczywa w rękach małej grupy ludzi. Stąd konieczność ograniczania tej władzy przez „jeszcze większą władzę”, stworzenie przez jednostkę sfery prywatności i zagwarantowanie jej ochrony przed

ingerencją poprzez „groźbę przymusu ze strony władzy” [Hayek, 2011, s. 141]. W tym kontekście I. Berlin [1994, s. 224] przywołuje B. Constanta wskazującego, że jakakolwiek nadmierna kumulacja władzy (nieograniczona władza w rękach nielicznych) niesie zniszczenie wolności, efektywności, dobrobytu społecznego.

Człowiek jest częścią natury – reaguje tak, jak inne żywe jej części – na bodźce. Dąży on nieustannie do poprawy swojego indywidualnego położenia. W warunkach pełnej swobody najczęściej i najsilniej działają na jednostkę gospodarującą bodźce związane z gromadzeniem bogactwa, oparte na indywidualnym egoizmie, w ramach których działania nie muszą prowadzić do dobra ogółu (nierówności dochodowe, negatywne efekty zewnętrzne).

Ludzka, immanentnie motywowana walka o monopolizację władzy trwa od zarania stosunków społecznych. Również monopolizację władzy na rynkach dóbr prywatnych należy uznać za reakcje naturalne przy sprzyjających uwarunkowaniach prawno-politycznych. Monopolizacja na rynkach prywatnych, silne tendencje monopolizacji władzy rządowo-administracyjnej doprowadziły do rozkładu tradycyjnych idei liberalnych i państwowych (tj. np. keynesowski kapitalizm państwowy) w procesie ich praktycznego wykorzystania.

2. Pryncypia ustroju opartego na konkurencji – konstytucja gospodarcza

Konstytucję można ujmować jako instytucję wolności, która jasno wytycza granice, przyznaje swobody (wolności) i nakłada odpowiedzialność. O tego charakteru instytucjach F. Hayek [2011, s. 43] pisał, że stają one wobec faktu braku pełnej wiedzy o „sprawach ludzkich”, ale jednocześnie stanowią platformę scalenia doświadczeń i wiedzy odnośnie do zasad korzystnych dla ogółu, choć których skutki zastosowania w konkretnych przypadkach nie są znane. Instytucja konstytucji wprowadza ład, który za J. Ortega y Gassetem, może być postrzegany nie tyle jako przymus zewnętrzny dla społeczeństwa, ale równowaga, „którą tworzy się od wewnątrz” [Ortega y Gasset, 1927].

Konstytucja, w tym konstytucja gospodarcza, jest zestawem nadrzędnych norm prawnych, którym muszą być podporządkowane wszystkie akty prawne – całe prawo i postępowanie gospodarcze. Gdyby konstytucję gospodarczą rozumieć jako całościowy zarys sposobu na życie gospodarcze danego kraju, stanowi ona o fundamencie systemu gospodarczego. Konstytucyjna regulacja systemu gospodarczego zakreśla relacje między przestrzenią prawno-polityczną i ekonomiczną, skutkującą określoną organizacją gospodarki – powiązaniem organów

ustawodawczych, wykonawczych, sędowniczych z innymi uczestnikami życia gospodarczego. Konstytucja stanowi podwaliny pod pewną formę ustrojową, która we właściwy dla każdego kraju sposób wpływa na tworzenie stanu równowagi [Eucken, 2005, s. 207].

Euckenowskie podejście do konstytuowania ram relacji gospodarczych opierało się na fundamencie wartości czerpanych z istoty pojęć wolności i odpowiedzialności. Przy czym wolność miała dawać swobodę w planowaniu i działaniu przedsiębiorstw, szukaniu przez nich optymalnych alokacji siły roboczej i kapitału, czy swobodę w konsumpcji, zamieszkiwaniu i zawieraniu umów o pracę przez pracowników. Zagwarantowanie takiej wolności pociągało za sobą, jednocześnie, odebranie swobody w zakresie kształtowania reguł i form procesu gospodarczego, struktur rynku, systemów monetarnych. Zadania te bowiem zostały przypisane polityce ustrojowej.

Ład gospodarczy oparty na konkurencji ma tworzyć ramy prawne, w których „sfera wolności jednostki ograniczana jest przez sferę wolności innej jednostki”. Istotą systemu gospodarczego ukazywanego przez W. Euckena jest wolna konkurencja [Eucken, Meyer, 1948, s. 60]. Wolna konkurencja (w ustroju opartym na konkurencji) ma służyć podnoszeniu wydajności. Jest ona formą rynku, w której ceny sterują procesem gospodarczym. Ceny te, z kolei, stanowią podstawę planów gospodarstw domowych i przedsiębiorstw. Ustrój gospodarczy raz utworzony podlegać ma ciągłym dostosowaniom w celu eliminacji ewentualnych szkód wynikających ze „sterowania procesem gospodarczym za pomocą całkowicie wolnej konkurencji” [Eucken, 2005, s. 294]. Dlatego ustrój gospodarczy według W. Euckena stanowiły zasady konstytuujące („strukturalne” [Karsten, 1985, s. 176]) i zasady regulujące, które pozostawały ze sobą ściśle powiązane. Prynypia tworzące ład gospodarczy oparty na konkurencji nazywane są w niniejszym opracowaniu konstytucją gospodarczą.

Nadrzędną zasadą sprawnie działającego ustroju gospodarczego, na której bazują wszystkie pozostałe, jest imperatyw utrzymania konkurencyjnego systemu cen. Rynkowo sterowane systemy gospodarcze nastawione na podnoszenie efektywności poprzez koordynację przez ceny decyzji gospodarczych milionów podmiotów ekonomicznych zawodzą, gdy tylko państwo ingeruje w proces cenotwórczy (np. kursy walutowe, ceny węgla), gdy rynek walutowy staje się niestabilny (zaburzenia rachunku kosztów przedsiębiorstw), gdy utrzymywane pozostają monopole i oligopole, gdy subsydiowaniu podlega działalność przedsiębiorstw. Wszystkie wymienione sytuacje Eucken sprowadza do barier w procesie nadawania cenom właściwości „racjonalnej sterowności” systemowej w gospodarce [Eucken, 2005, s. 200-201]. Ceny, w konstytucji gospodarczej

według Euckena, tworzące podstawy rachunków kosztów mają za zadanie kierować decyzjami ekonomicznymi, tak aby koszt krańcowy wynikający z danej decyzji nie przekraczał korzyści krańcowej.

Stabilne mechanizmy zaopatrywania gospodarki w pieniądź stanowią zasadniczą część porządku społecznego i warunek funkcjonowania gospodarki rynkowej [Eucken, 2005]. Wymagany jest tu szacunek do pieniądza (podobnie jak własności) jako ważnej wartości abstrakcyjnej, niematerialnej, ukonstytuowanej na podstawie umowy prawnospołecznej. Stabilna wartość pieniądza nadaje całemu systemowi zdolności skutecznego nim sterowania [Eucken, 2005, s. 298].

Otwartość rynków jako pryncypium konstytucji gospodarczej oznacza m.in. pozbycie się zakazów importowych, ceł zaporowych, zakazów inwestycyjnych, blokad emigracyjnych/imigracyjnych, systemów koncesyjnych, ograniczenia działalności gospodarczej, praw patentowych, ochronę znaku towarowego, „kartelizację cen”, rabatów, umów na wyłączność, cen dumpingowych. Jakakolwiek blokada podaży, jak również wszelkie przejawy monopolizowania wejścia na rynek, „powstrzymują skłonność do konkurencji” i tym zaburzają proces tworzenia ustroju opartego na konkurencji.

Własność prywatna oznacza swobodę dysponowania czynnikami wytwórczymi w procesie gospodarowania oraz brak jakiegokolwiek wpływu na „ograniczenie władzy i wolności innych właścicieli na niekorzyść ogółu”. W. Eucken nie wywodzi zasady prawa własności z prawa naturalnego, a z konieczności jej udziału w zasadach konstytuujących ustrój gospodarczy oparty na konkurencji [Eucken, 2005, s. 330]. Własność prywatna na gruncie prawa zakreśla relacje człowiek – środowisko i tworzy podstawy porządku, działanie w sensie kulturowym [Malinowski, 2001, s. 140]. Obowiązywanie własności prywatnej w warunkach wolnej konkurencji oznacza korzyści zarówno dla właściciela, jak i innych – władza gospodarcza jest równoważona. Zagrożenie wolności oraz straty efektywnościowe wynikają z przypisania praw własności w strukturach monopolistycznych [Eucken, 2005, s. 313].

Swoboda zawierania umów tworzy konkurencję poprzez gwarancje wolności wyboru, sprawdzania możliwości, wchodzenia w układy/relacje. Niezależność podpisywania umów ograniczana jest w przypadkach mających na celu ograniczanie wolności gospodarczej (np. tworzenie karteli i in.). Wolność umów w warunkach braku konkurencji prowadzi do narzucania umów, a nie do prowadzącej do stymulacji systemu gospodarczego i w efekcie okazuje się społecznie szkodliwa.

Odpowiedzialność jest „jedyną drogą do opłacalności”, jak mawiał W. Röpke. Dokonuje się ona, wedle słów W. Röpkego, poprzez „ekwiwalentną wymianę

gospodarczą”, która jest osiągalna w warunkach istnienia odpowiedzialności – ponoszenia kosztów za straty, zaniedbania, wygenerowane wady [Eucken, 2005, s. 321]. Przypisywanie indywidualnej odpowiedzialności zapobiega zjawiskom braku odpowiedniej zapłaty za czynniki produkcji, obarczania stratami innych oraz zapewnia pożądane efekty z wydajności w warunkach konkurencji.

Stabilność polityki gospodarczej stanowi podstawy niezbędne dla inwestycji warunkujących korzystne parametry wzrostu gospodarczego i dobrobytu społecznego. Stałość przewidywań w odniesieniu do polityki gospodarczej obniża ryzyko inwestycyjne, a poprzez to skłonność podmiotów rynkowych do koncentracji. Możliwość skutecznego działania zasad konstytuujących widziana jest przez Euckena jedynie w ich integralności – działanie na zmianę jednej z nich zmienia cały proces gospodarczy.

Zarysowane zasady konstytuujące ład gospodarczy oparty na konkurencji zostały ujęte w tabeli 1 przez pryzmat naczelných wartości Euckenowskiej konstytucji gospodarczej – wolności i odpowiedzialności.

Tabela 1. Istota wolności i odpowiedzialności wobec pryncypiów Euckenowskiego ustroju gospodarczego opartego na konkurencji

Pryncypium ustroju opartego na konkurencji	Wolność gospodarcza jako brak przymusu jednostek wobec siebie nawzajem, ograniczony do granic możliwości	Odpowiedzialność jako ponoszenie kosztów za zaniedbania
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
Konkurencyjny system cen	Istota wolnego społeczeństwa tkwi w trafnym transformowaniu zdolności człowieka w usługi potrzebne innym, którzy mogą się odzwajemnić (tak określana jest wartość i wynagrodzenie człowieka); rozwijanie form rynku opartych na wolnej konkurencji i realizowanie w ten sposób zasady konkurencyjnego systemu cen; ceny jako nośniki wartości między podmiotami gospodarczymi	System sterowniczy gospodarki rynkowej, na którym oparta jest konstrukcja ustroju gospodarczego; zaburzenie systemu cen konkurencyjnych powoduje przeniesienie kosztów na jednostki, które nie przyczyniły się do ich wygenerowania; ceny odstające od ich poziomu konkurencyjnego zaburzają podział bogactwa podług wydajności poszczególnych czynników wytwórczych; w konkurencji następuje karanie stratami za wadliwe wykonywanie zadań w procesie gospodarowania
Stabilna polityka monetarna	Inflacja i deflacja jako źródło zysków i zaburzenia rachunku ekonomicznego, na podstawie którego kontynuowana jest produkcja, która w przeciwnym przypadku byłaby ograniczana; indywidualna swoboda konsumpcji, oszczędzania i inwestowania w gospodarce rynkowej opiera się na środku sterującym utrzymującym wartość pieniądza i odznaczającym się stabilnością (funkcjonującym możliwie automatycznie i dzięki temu zwiększającym zaufanie do władzy monetarnej)	Brak niezależności i automatyzmu w systemie monetarnym naraża gospodarkę na nadużycia powstające w efekcie błędnej polityki czy walki ugrupowań (np. ukrywanie dysproporcji produkcji za pomocą działań inflacyjnych: ekspansja kredytowa, deprecjacja itp.); przyczynianie się do powstawania inflacji lub deflacji skutkuje przesuwaniem się bogactwa między podmiotami niezgodnie z decyzjami konsumentów i producentów pierwotnie tkwiącymi w konkurencji

cd. tabeli 1

1	2	3
Otwartość rynków	Eliminacja podaży i popytu (np. zakazy importowe), wywoływanie przesunięcia cen (np. cła ochronne), kartelizacja gospodarki, monopolizacja i koncentracja w przemyśle (np. prawo patentowe) ograniczają zakres swobody decyzyjnej podmiotów gospodarczych	Eliminacja funkcji kierowania i selekcji konsumenckiej (właściwych dla wolnej konkurencji cen) i przejmowanie ich przez podmioty wywołujące te eliminacje (państwo, prywatne grupy dominujące); w zamkniętych branżach/rynkach powstają przybliżone do rent dochody, w efekcie obniżana jest ekspozycja na ryzyko rynkowe i związane z nim obowiązki wobec członków społeczeństwa, jak również dokonuje się transfer bogactwa narodowego w kierunku grup dominujących
Własność prywatna	Kluczowy warunek przeciwdziałania przemocy; wstępny etap wyznaczania granic prywatności nieprzekraczalnych dla przymusu; „pierwszy warunek wolności”; rozproszenie własności poprzez konkurencję jako konieczny warunek pozbawienia właścicieli dóbr możliwości wywierania przymusu	W zależności od formy rynku zmienia się funkcja prawa własności; w warunkach monopolistycznych nienaruszalne prawo własności prowadzi do strat; prywatna własność środków produkcji kontrolowana przez konkurencję przynosi korzyści ogólnogospodarcze dzięki skierowaniu ku wydajności i braku jednostronnej zależności; obarczenie właścicieli środków produkcji odpowiedzialnością za swoje plany i działania
Swoboda zawierania umów	Konkurencja narzuca samodzielność w sprawdzaniu możliwości, zawieraniu umów; swoboda zawierania umów przez prywatne podmioty przynosiła odmienne efekty w zależności od form gospodarowania – narzucania umów w monopolu, sprawnego sterowania powszednim procesem gospodarczym w wolnej konkurencji	Utrata sterowności systemu gospodarczego w efekcie wykorzystania swobody zawierania umów przez prywatną władzę dominującą, odsuwającą od siebie szeroki zakres odpowiedzialności narzucanej wymogami wydajności w wolnej konkurencji
Stabilność polityki gospodarczej	Długoterminowa swoboda działania wymaga budowy atmosfery zaufania; ustalenie długoterminowo obowiązujących podatków, umów handlowych, kursów walut determinuje skłonność do inwestowania bez konieczności uciekania się do minimalizowania ryzyka poprzez koncentrowanie się sił rynkowych (przekształcanie pierwotnie swobodnych decyzji podmiotów gospodarczych)	Naturalnie istniejące rozbieżności między danymi planowanymi a danymi faktycznymi narastają wraz z gwałtownymi zmianami polityczno-ekonomicznymi; niepewność otoczenia obniża skłonność do inwestowania lub skłania do podejmowania aktywności zmierzających do odsuwania właściwej dla zarządców środkami produkcji odpowiedzialności i przerzucanie jej na innych członków procesu gospodarowania (koncentrowanie sił gospodarczych)

Źródło: Eucken [2005, s. 295-330]; Hayek [2011, s. 90, 148-149].

Prowadzenie systemu gospodarczego do stanu równowagi poprzez tworzenie ram, w których sfera wolności jednostki jest ograniczana przez sferę wolności innej jednostki [Eucken, 2005, s. 291], stanowi sedno propozycji W. Euckena w zakresie ustrojowego organizowania gospodarki. Tworzenie ustroju opartego na konkurencji jest wyrazem dążeń wolnościowych, których stabilizowanie staje się możliwe w drodze ograniczania swawoli i konsekwentnego przypisywania odpowiedzialności za czyny wkraczające w obszar wolności drugiej jednostki. Odpowiedzialność zapobiega marnotrawieniu kapitału i wymusza najwyższą

staranność w badaniu rynków. Przypisywanie szerokiego zakresu odpowiedzialności w znacznym stopniu przeciwdziała monopolizacji i wymusza wydajność. Odpowiedzialność jest ważnym elementem mechanizmu sterującego w wolnej konkurencji i kluczową instytucją porządkującą w ustroju opartym na wolności gospodarowania [Eucken, 2005, s. 320-321].

Zasady regulujące ustroju gospodarczego w teoretycznych rozważaniach W. Euckena miały na celu obniżanie i kontrolowanie siły monopolistycznej w gospodarce, dbałość o odzwierciedlanie wszystkich kosztów (w tym kosztów zewnętrznych) w cenach, zapewnienie poczucia bezpieczeństwa socjalnego w podziale bogactwa w ramach polityki dochodowej, zintegrowane podchodzenie do antycyklicznej polityki gospodarczej (rozwiązywania problemów gospodarczych w ich współzależności, a nie ich izolacji), ustanowienie jednostki monetarnej lub indeksu stabilizującego politykę monetarną (wzrosty podaży pieniądza połączone z „koszykiem dóbr”) [Karsten, 1985, s. 177].

3. Konstytucja ustroju gospodarczego w Polsce. Wnioski z analizy

Istotnie naruszone przez okres niemal 50 lat podwaliny rynkowego funkcjonowania gospodarki Polski doprowadziły do ukształtowania organizmu gospodarczego, mającego silne zakorzenienie w zmonopolizowanych strukturach politycznych. Uwarunkowania takie nie tylko wzmacniały naturalne bodźce podmiotów indywidualnych do maksymalizowania korzyści prywatnej, ale w świetle systemowej spuścizny politycznej sprzyjały legitymizowaniu takich postaw. W efekcie powstawały struktury gospodarczo-polityczne, tworzące swą odmianę kapitalizmu politycznego [Kołodko, 1992, s. 59-60; Staniszki, 2006, s. 35-36; Kieżun, 2013, s. 205-273]. Zjawiska te świadczyły m.in. o braku i/lub impotencji zasad regulujących w tworzonym ustroju gospodarczym kraju.

Transformacja gospodarcza miała wprowadzić zarządzaną posocjalistycznie gospodarkę na tory rynkowego gospodarowania, w tym wyposażyć ją w procesy koordynacji dostarczające elastyczności adaptacyjnej decyzjom ekonomicznym, a gospodarującemu społeczeństwu dynamiki i motywacji proinnowacyjnej [Kornai, 2014, s. 173]. W tym celu budowa prawno-instytucjonalnych podstaw funkcjonowania gospodarki rynkowej w Polsce były zadaniem o zasadniczym znaczeniu dla powodzenia przekształceń gospodarczych.

Podstawy prowadzenia wolnej działalności gospodarczej dała Ustawa z dnia 23.12.1988 r. o działalności gospodarczej, która zalegalizowała prywatną działalność gospodarczą, przyjmowała wyjaśnienia prawne podstawowych pojęć

z zakresu działalności gospodarczej. Następnie została uchwalona, zastępując powyższą, Ustawa z dnia 19.11.1999 r. Prawo działalności gospodarczej, która m.in. akcentowała znaczenie wolności gospodarczej, równość przedsiębiorców (także krajowych i zagranicznych), potrzebę istnienia samorządu gospodarczego, uczciwej konkurencji, ujednociliła zasady koncesjonowania, wprowadzała pojęcia działalności gospodarczej i przedsiębiorcy, wskazywała na istotę małych i średnich przedsiębiorstw. Ustawa z dnia 2.07.2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej przez blisko 14 lat „regulowała podejmowanie, wykonywanie i zakończenie działalności gospodarczej na terytorium RP oraz zadania organów administracji publicznej w tym zakresie” [Ustawa o swobodzie działalności gospodarczej, 2004, art. 1]. Obecnie obowiązującą ustawą w tym obszarze jest Ustawa z dnia 6.03.2018 r. Prawo przedsiębiorców oraz inne ustawy dotyczące działalności gospodarczej, która wzmocniła wymiar wolności gospodarowania (zasada wolności działalności gospodarczej w art. 2, zasada: „co nie jest prawem zabronione, jest dozwolone” w art. 8), jak również zaakcentowała odpowiedzialność uczestników obrotu gospodarczego (zasada uczciwej konkurencji i poszanowania dobrych obyczajów oraz słuszných interesów innych przedsiębiorców i konsumentów w art. 9, zasada odpowiedzialności urzędników za naruszenie prawa w art. 13).

Principia ustroju opartego na konkurencji w polskim ustroju gospodarczym można odnaleźć jednocześnie w takich najważniejszych aktach prawnych jak: Konstytucja RP z dnia 2.04.1997 r., Ustawa z dnia 29.08.1997 r. o NBP, Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny oraz traktatach unijnych.

Tabela 2. Elementy aktów prawnych oraz odpowiadające im principia „strukturalne” Euckenowskiego ustroju gospodarczego opartego na konkurencji w Polsce

Principium ustroju opartego na konkurencji	Ustawa z dnia 6.03.2018 r. Prawo przedsiębiorców oraz inne ustawy dotyczące działalności gospodarczej, zasady ogólne	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2.04.1997 r.	Ustawa z dnia 29.08.1997 r. o Narodowym Banku Polskim (NBP)	Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny	Traktaty unijne
1	2	3	4	5	6
Konkurencyjny system cen		–		art. 537-541: Ustalenie ceny jest zastrzeżone do swobodnej decyzji stron umowy	art. 101 TfUE: 1. Niezgodne z rynkiem wewnętrznym i zakazane są wszelkie porozumienia między

cd. tabeli 2

1	2	3	4	5	6
					<p>przedsiębiorstwami, [...] te, które polegają na:</p> <p>a) ustalaniu w sposób bezpośredni lub pośredni cen zakupu lub sprzedaży albo innych warunków transakcji; [...]</p> <p>art.102 TfUE:</p> <p>1. Niezgodne z rynkiem wewnętrznym i zakazane jest nadużywanie przez [...] przedsiębiorstw pozycji dominującej na rynku wewnętrznym [...]. Nadużywanie takie może polegać w szczególności na:</p> <p>a) narzucaniu w sposób bezpośredni lub pośredni niesłusznym cen zakupu lub sprzedaży albo innych niesłusznym warunków transakcji [...]</p>
Stabilna polityka monetarna	-	<p>art. 227:</p> <p>1. [...] Narodowy Bank Polski odpowiada za wartość polskiego pieniądza</p>	<p>art. 3:</p> <p>1. Podstawowym celem działalności NBP jest utrzymanie stabilnego poziomu cen, przy jednoczesnym wspieraniu polityki gospodarczej Rządu, o ile nie ogranicza to podstawowego celu NBP</p>	-	art. 140 TfUE

cd. tabeli 2

1	2	3	4	5	6
Otwartość rynków	art. 2: Podejmuwanie, wykonywanie i zakończenie działalności gospodarczej jest wolne dla każdego na równych prawach. art. 8: Przedsiębiorca w ramach wykonywanej działalności gospodarczej może podejmować wszelkie działania [...]	art. 22: Ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny	–	–	art. 16. Karty Praw Podstawowych UE: Uznaje się wolność prowadzenia działalności gospodarczej zgodnie z prawem Unii oraz ustawodawstwami i praktykami krajowymi
Własność prywatna	–	art. 20: Społeczna gospodarka rynkowa oparta [...] własności prywatnej [...] stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej	–	art. 140: W granicach określonych przez ustawy i zasady współżycia społecznego właściciel może, z wyłączeniem innych osób, korzystać z rzeczy zgodnie ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem swego prawa, w szczególności może pobierać pożytki i inne dochody z rzeczy. W tych samych granicach może rozporządzać rzeczą	art. 17 Karty Praw Podstawowych UE: 1. Każdy ma prawo do władania, używania, rozporządzania i przekazania w drodze spadku mienia nabytego zgodnie z prawem [...]
Swoboda zawierania umów	–	art. 20: Społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, [...] stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej	–	art. 353: Strony zawierające umowę mogą ułożyć stosunek prawny według swego uznania, byleby jego treść lub cel nie sprzeciwiały się właściwości (naturze) stosunku, ustawie ani zasadom współżycia społecznego	–

cd. tabeli 2

1	2	3	4	5	6
Odpowiedzialność	art. 9: Przedsiębiorca wykonuje działalność gospodarczą zgodnie z zasadami uczciwej konkurencji i poszanowania dobrych obyczajów oraz słusznym interesów innych przedsiębiorców i konsumentów	-		art. 354 § 1: Dłużnik powinien wykonać zobowiązanie zgodnie z jego treścią i w sposób odpowiadający jego celowi społeczno-gospodarczemu oraz zasadom współzycia społecznego, a jeżeli istnieje w tym zakresie ustalone zwyczaje – także w sposób odpowiadający tym zwyczajom. § 2: W taki sam sposób powinien współdziałać przy wykonaniu zobowiązania wierzyciel	-
Stabilność polityki gospodarczej		-			art. 120-121, 140 TfUE art. 119 TfUE pkt. 1: Dla osiągnięcia celów określonych w artykule 3 Traktatu o Unii Europejskiej, działania Państw Członkowskich i Unii obejmują, [...] przyjęcie polityki gospodarczej opartej na ścisłej koordynacji polityk gospodarczych Państw Członkowskich [...] Traktat o stabilności, koordynacji i zarządzaniu w Unii Gospodarczej i Walutowej (Dz.U. z 2013 r., poz. 1258).

cd. tabeli 2

1	2	3	4	5	6
					art. 1 pkt. 1: [...] Strony, będące państwami członkowskimi Unii Europejskiej, zgadzają się wzmocnić filar gospodarczy unii gospodarczej i walutowej po- przez przyjęcie szeregu reguł mających na celu wzmocnienie dyscypliny budże- towej poprzez pakt budżetowy, wzmocnienie koordynacji ich polityk gospodar- czych [...]

Źródło: Ustawa Kodeks cywilny [1964]; Konstytucja RP [1997]; Ustawa o NBP [1997]; Karta Praw Podstawowych UE [2012]; Ustawa Prawo przedsiębiorców [2018]; Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

Elementy ustroju gospodarczego Polski określanego jako społeczna gospodarka rynkowa [Konstytucja RP, 1997, art. 20], który ma być „oparty na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych”, odnajdywane w innych fragmentach Konstytucji RP¹ oraz w innych aktach prawnych² potwierdzają lub/i uściślają kierunki tworzonego ładu gospodarczego w Polsce.

Imperatyw zabezpieczenia wolnej konkurencji nie wynika jednoznacznie z zapisu konstytucji o systemie gospodarczym Polski w art. 20 Konstytucji RP³.

¹ Art. 64 -70 Konstytucji RP – wolność gospodarcza ma być oparta na prawie do własności, na wolności wyboru i wykonywania zawodu jak i wyboru miejsca pracy, na prawie do minimalnego wynagrodzenia, wsparcia w razie bezrobocia, bezpiecznych warunków pracy, zabezpieczenia społecznego, na prawie do nauki, ograniczeń w postaci zatrudniania dzieci (od 16 lat) czy prawie do nauki do 18. roku życia.

² Kodeks cywilny, Ustawa Prawo przedsiębiorców, Ustawa o NBP, traktaty unijne.

³ Art. 76 Konstytucji RP: „Władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi. Zakres tej ochrony określa ustawa” można potraktować jako zapowiedź wymogu ochrony konkurencji. Ochrona ta została wprowadzona w Polsce już w 1990 r. powołaniem Urzędu Antymonopolowego w ramach programu reformy rynkowej, a od 1996 r. – Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów (UOKiK), który wspiera Prezesa UOKiK w procesie ewolucyjnego wzmacniania ochrony konkurencji i w ochronie konsumentów.

Uzyskane wyniki gospodarcze w obszarze silnego oddziaływania społecznego⁴ nie pozostały bez istotnego wpływu ukształtowanych w Polsce sił grup interesów, które określiły na ponad dwie dekady ostateczny kształt podziału dochodu narodowego.

Ustawodawca i wyznaczone przez niego instytucje (sądy, bank centralny, rząd) mają konstytucyjny obowiązek zabezpieczania filarów stabilności systemowej, która w Polsce została prawnie oparta na takich pryncypiach Euckenowskiego ładu konkurencyjnego, takich jak: własność prywatna, otwartość rynków, stabilność polityki monetarnej, swoboda zawierania umów, odpowiedzialność. Odniesienie do pryncypium dotyczącego konkurencyjnego systemu cen nie znajduje wyraźnego odzwierciedlenia w dokumencie konstytucji, ale odnajduje się akcenty dotyczące jego wysokiej wagi w kodeksie cywilnym i traktatach unijnych. Zasada dotycząca stabilności polityki gospodarczej mocno akcentowana jest w dokumentach traktatowych Unii Europejskiej. Łączne stosowanie zasad konstytuujących („strukturalnych”), wskazywane przez Euckena jako konieczny warunek sprawnego działania konkurencyjnego ładu gospodarczego, nie jest w Polsce prawnie zabezpieczony ani też faktycznie realizowany. Natomiast stopień monopolizacji gospodarki Polski odzwierciedlony m.in. we współczynnikach koncentracji produkcji sprzedanej w przemyśle [GUS, 2017, s. 67] stanowią efekt m.in. ułomnego działania zasad regulujących ładu gospodarczego w Polsce.

Podsumowanie

Ogólne przesłanie koncepcji ładu konkurencyjnego W. Euckena, będące apologią wolności gospodarczej podpartej odpowiedzialnością, dostarcza przekonania o zasadności starań prawno-instytucjonalnych na rzecz ochrony warunków swobodnej konkurencji. Ochrona konkurencji sprowadzona została do naczelnej roli gospodarczych regulacji państwa. Taki wymiar regulacji konstytuuje swoistą tożsamość prawno-instytucjonalną gospodarki. W ten sposób zakreślona optyka obecności państwa w gospodarce wskazuje na nadrzędność wymogów funkcjonalności ładu gospodarczego w odniesieniu do optymalnej alokacji rzadkich zasobów oraz jednocześnie do komplementarnego realizowania się solidarności członków społeczeństwa, a w efekcie uzyskania właściwego dla danych warunków instytucjonalno-politycznych stabilnego porządku społecznego.

⁴ Spadające płace przy rosnącej wydajności pracy, ponad 10-procentowa stopa bezrobocia rejestrowanego od lat 90. XX w. do 2016 r.

Rozumowanie w kategoriach ładu rynkowego opartego na konsekwentnie egzekwowanej ochronie konkurencji uwypukla nadrzędność wolności, której towarzyszy konstytucyjna presja w kierunku zakreślania i przestrzegania silnych granic prawnych.

Mierząc wolność siłą granic, wyznaczających ochronę wolności i ilość alternatyw pozostających do wyboru większości członkom społeczeństwa, a odpowiedzialność postrzegając w kontekście wskazówek dla wolnych decyzji podmiotów gospodarujących, można stwierdzić, że działania ustrojotwórcze w gospodarce Polski wykazują dużą ewolucyjność/powolność starań prawno-instytucjonalnych w zakresie konstytuowania konkurencyjnego porządku gospodarczego (tożsamości gospodarczej kraju).

Literatura

- Berlin I. (1994), *Cztery eseje o wolności*, PWN, Warszawa.
- Eucken W. (2005), *Podstawy polityki gospodarczej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Eucken W., Meyer F.W. (1948), *The Economic Situation in Germany*, "The Annals of the American Academy of Political and Social Science", Vol. 260, No. 1, s. 53-62.
- Filek J. (2003), *Filozofia odpowiedzialności XX wieku*, Znak, Kraków.
- GUS (2017), *Rocznik Statystyczny Przemysłu 2016*.
- Hayek von F.A. (2011), *Konstytucja wolności*, PWN, Warszawa.
- Karsten S.G. (1985), *Eucken's "Social Market Economy" and Its Test in Post-war West Germany: The Economist as Social Philosopher Developed Ideas That Paralleled Progressive Thought in America*, "The American Journal of Economics and Sociology", Vol. 44, No. 2, s. 169-183.
- Karta Praw Podstawowych UE (2012), UE 2012/C 326/02, Dz.Urz.UE C 326/391.
- Kieżun W. (2013), *Patologia transformacji*, Poltext, Warszawa.
- Kołodko G.W. (1992), *Transformacja polskiej gospodarki. Sukces czy porażka*, Polska Oficyna Wydawnicza BGW, Warszawa.
- Konstytucja RP z dnia 2.04.1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483.
- Kornai J. (2014), *Dynamizm, rywalizacja i gospodarka nadmiaru. Dwa eseje o naturze kapitalizmu*, Fundacja GAP, Kraków.
- Malinowski B. (2001), *Wolność i cywilizacja*, PWN, Warszawa.
- Mączyńska E. (2008), *Ład gospodarczy. Pochwała „ordo”* [w:] M. Jarmołowicz, M. Ratajczak (red.), *Liberalizm we współczesnej gospodarce. Księga z okazji jubileuszu osiemdziesięcioletnia profesora dr. hab. Wacława Wilczyńskiego*, Akademia Ekonomiczna, Poznań, s. 129-144.

- Ortega y Gasset J. (1927), *Mirabeau o el politico* [w:] *Obras Completas*, Madrid, za: F.A. von Hayek (2011), *Konstytucja wolności*, PWN, Warszawa.
- Pysz P. (2008), *Spoleczna gospodarka rynkowa. Ordoliberalna koncepcja polityki gospodarczej*, PWN, Warszawa.
- Shaw G.B. (1903), *Man and Superman: Maxims for Revolutionaries*, London, za: F.A. von Hayek (2011), *Konstytucja wolności*, PWN, Warszawa.
- Staniszki J. (2006), *Ontologia socjalizmu*, Ośrodek Myśli Politycznej, Kraków.
- Steiner R. (1894), *The Philosophy Of Freedom. The Basis for a Modern World Conception*, Berlin.
- Stiglitz J.E. (2012), *Globalizacja*, PWN, Warszawa.
- Ustawa z dnia 23.04.1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U. z 1964 r., nr 16, poz. 93.
- Ustawa z dnia 23.12.1988 r. o działalności gospodarczej, Dz.U. z 1988 r., nr 41, poz. 324.
- Ustawa z dnia 29.08.1997 r. o NBP, Dz.U. z 1997 r., nr 140, poz. 938.
- Ustawa z dnia 19.11.1999 r. Prawo działalności gospodarczej, Dz.U. z 1999 r., nr 101, poz. 1178.
- Ustawa z dnia 2.02.2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej, Dz.U. z 2004 r., nr 173, poz. 1807.
- Ustawa z dnia 6.03.2018 r. Prawo przedsiębiorców, Dz.U. z 2018 r., poz. 646.
- Vanberg V.J. (2004), *The Freiburg School: Walter Eucken and Ordoliberalism*, »Freiburger Diskussionspapiere zur Ordnungsökonomik«, Nr 04/11, s. 1-21.
- Wersje skonsolidowane Traktatu o Unii Europejskiej i Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej 2012/C 326/01, Dz.Urz. C 326, 26/10/2012 P. 0001 – 0390.

ECONOMIC CONSTITUTION IN THE LIGHT OF WALTER EUCKEN'S DELIBERATIONS

Summary: The three-chapter article presents the idea of economic constitution rooted in the first half of XX century research of Walter Eucken, German economist. The particular emphasis is put on the pillars of the idea that is freedom/liberty and responsibility/accountability. The idea *ordo* by Eucken is perceived as the order coherent to the human nature and powered by the potential of coexistence of measure and equilibrium. The outline of the economic order introduced in the paper has been related to the legal and institutional items of conditions of economic identity in Poland. In the conclusions, it has been established that the severe deficit of free competition, even, or maybe because of, the existence of open markets and private property contributed to the distortion of the economic results in Poland after 1990.

Keywords: ordoliberalism, economic transformation, principles of competitive economic order, economic freedom, competitive economic order in Poland.